

UDC: 719.; 94.(479.24).

LBC: 63.3(2)6-6; 63.3 (2)64; 63.3(5 e)64

MJ № 441

10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283

SHAH ISMAIL I'S DECREE OF 1512: AN ANALYSIS IN ACCORDANCE WITH THE STRUCTURE OF A CLASSICAL WAQF DOCUMENT

Zahra Islamova*

Abstract. This article is devoted to an analysis of the decree issued in 918 AH (1512) by Shah Ismail I, the founder of the Safavid state, through the prism of the structural and legal principles of classical Islamic waqf documents. The main objective of the study is to determine the extent to which this decree corresponds to the institution of waqf in terms of its content and functional characteristics, despite its formal presentation as a *soyurghal* act. The article systematically examines the religious and moral preamble of the decree, the detailed description of the endowed property, full exemption from taxes and administrative interference, management mechanisms, and elements of legal validation. The research demonstrates that the extensive references to Qur'anic verses, the use of expressions emphasizing "perpetual donation" and "immutability," as well as the prohibition against requiring annual renewal of the document, are consistent with the principle of permanent and inviolable property inherent in classical waqf law. These features indicate that the document should be regarded not merely as a reward-oriented *soyurghal* act, but rather as a hybrid legal model reflecting waqf-type relations. The article offers a comparative analysis of the institutions of *soyurghal* and waqf, clarifying their functional boundaries within the Safavid administrative system. At the same time, the political and military context of the decree's issuance- namely Shah Ismail I's campaigns toward Transoxiana- is taken into consideration, allowing for an assessment of the document's regional strategic significance. Ultimately, the 1512 decree of Shah Ismail I is evaluated as an early and significant example of the formation of waqf thought and the legal-institutional system during the Safavid period.

Keywords: Shah Ismail I, Safavid state, waqf law, soyurghal, decree of 1512, Islamic law, state administration

* Doctor of philosophy in history, Baku State University, lecturer; Baku, Azerbaijan

E-mail: zahraislamova@bsu.edu.az; zehra.islamova.80@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9530-4263>

To cite this article: Islamova, Z. [2026]. SHAH ISMAIL I'S DECREE OF 1512: AN ANALYSIS IN ACCORDANCE WITH THE STRUCTURE OF A CLASSICAL WAQF DOCUMENT. "Metafizika" journal, 9(1), pp.271-283.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283>

Article history:

Received: 29.11.2025 **Revised:** 05.01.2026 **Accepted:** 02.02.2026 **Published:** 15.03.2026

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

УДК: 719.; 94.(479.24).

ББК: 63.3(2)6-6; 63.3 (2)64; 63.3(5 e)64

МЖ № 441

doi10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283

ШАХ ИСМАИЛ И ИЗДАННЫЙ ИМ В 1512 ГОДУ ФИРМАН: АНАЛИЗ В СООТВЕТСТВИИ СО СТРУКТУРОЙ КЛАССИЧЕСКОГО ВАКФНОГО ДОКУМЕНТА

Захра Исламова*

Абстракт. Настоящая статья посвящена анализу фирмана, изданного основателем Сефевидского государства шахом Исмаилом I в 918 г. хиджры (1512 г.), через призму структурных и правовых принципов классических исламских вакфных документов. Основная цель исследования заключается в определении степени соответствия данного фирмана институту вакфа с точки зрения его содержания и функциональных характеристик, несмотря на его формальное оформление в виде акта сойургала. В статье последовательно рассматриваются религиозно-нравственное предисловие фирмана, детальное описание передаваемого имущества, полное освобождение от налогов и административного вмешательства, механизмы управления и элементы правового подтверждения. Исследование показывает, что широкое обращение к аятам Корана, использование формулировок, подчеркивающих «вечный дар» и «неизменность», а также запрет на ежегодное требование обновления документа соответствуют принципу постоянной и неприкосновенной собственности, характерному для классического вакфного права. Эти особенности свидетельствуют о том, что данный документ представляет собой не просто акт вознаграждения в форме сойургала, но и смешанную модель правовых отношений, близкую по своей сущности к институту вакфа. В статье в сравнительном аспекте анализируются институты сойургала и вакфа, уточняются их функциональные границы в системе сефевидского управления. Одновременно с этим учитывается политико-военный контекст издания фирмана — походы шаха Исмаила I в направлении Мавераннахра, что позволяет оценить и его региональное стратегическое значение. В итоге фирман 1512 года рассматривается как ранний и значимый пример формирования вакфного мышления и правовых институциональных основ в эпоху Сефевидов.

Ключевые слова: Шах Исмаил, Сефевидское государство, вакфное право, сойургал, фирман 1512 года, исламское право, государственное управление

* Доктор философии по истории, Бакинский Государственный Университет, преподаватель; Баку, Азербайджан
E-mail: zahraislamova@bsu.edu.az; zehra.islamova.80@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-9530-4263>

Цитировать статью: Исламова, З. [2026]. ШАХ ИСМАИЛ И ИЗДАННЫЙ ИМ В 1512 ГОДУ ФИРМАН: АНАЛИЗ В СООТВЕТСТВИИ СО СТРУКТУРОЙ КЛАССИЧЕСКОГО ВАКФНОГО ДОКУМЕНТА. *Журнал «Metafizika»*, 9(1), с.271-283.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283>

История статьи:

Поступила: 29.11.2025 **Переработана:** 05.01.2026 **Принята:** 02.02.2026 **Опубликована:** 15.03.2026

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

UOT: 719.; 94.(479.24).

KBT: 63.3(2)6-6

MJ № 441

10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283

ŞAH İSMAYILIN 1512-Cİ İL FƏRMANI: KLASSİK VƏQF SƏNƏDİ STRUKTURUNA UYGUN TƏHLİL

Zəhra İslamova*

Abstrakt. Bu məqalə Səfəvi dövlətinin banisi Şah I İsmayılın 918-ci il (1512) tarixli fərmanının klassik İslam vəqf sənədlərinin struktur və hüquqi prinsipləri prizmasından təhlilinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatın əsas məqsədi sözügedən fərmanın formal baxımdan soyurqal aktı kimi təqdim edilməsinə baxmayaraq, məzmun və funksional xüsusiyyətlərinə görə vəqf institutuna nə dərəcədə yaxın olduğunu müəyyənləməkdir. Məqalədə Şah İsmayılın fərmanının dini-mənəvi müqəddiməsi, əmlakın detallı təsviri, vergi və inzibati müdaxilələrdən tam azadolma, idarəetmə mexanizmləri və hüquqi təsdiq elementləri sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqat göstərir ki, fərmanda Qurani-Kərim ayələrinə geniş istinad, “əbədi hədiyyə” və “dəyişilməzlik” kimi ifadələr, eləcə də hər il yeni sənəd tələb edilməsinin qadağan olunması klassik vəqf hüququna xas olan daimi və toxunulmaz mülkiyyət prinsipinə uyğun gəlir. Bu xüsusiyyətlər sənədin yalnız mükafatlandırma məqsədli soyurqal aktı deyil, eyni zamanda vəqf tipli hüquqi münasibətləri əks etdirən qarışıq model olduğunu ortaya qoyur. Məqalədə soyurqal və vəqf institutları müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, onların Səfəvi idarəçilik sistemindəki funksional sərhədləri aydınlaşdırılmışdır. Eyni zamanda fərmanın verildiyi siyasi-hərbi kontekst- Şah I İsmayılın Mavəənnəhr istiqamətində yürüşləri- nəzərə alınaraq sənədin regional strateji əhəmiyyəti də qiymətləndirilmişdir. Nəticə etibarilə, Şah İsmayılın 1512-ci il fərmanı Səfəvi dövründə vəqf düşüncəsinin və hüquqi-institusional sistemin formalaşmasının erkən və mühüm nümunəsi kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: Şah İsmayıl, Səfəvi dövləti, vəqf hüququ, soyurqal, 1512-ci il fərmanı, İslam hüququ, dövlət idarəçiliyi

* Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi; Bakı, Azərbaycan

E-mail: zahraislamova@bsu.edu.az; zehra.islamova.80@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9530-4263>

Məqaləyə istinad: İslamova, Z. [2026]. ŞAH İSMAYILIN 1512-Cİ İL FƏRMANI: KLASSİK VƏQF SƏNƏDİ STRUKTURUNA UYGUN TƏHLİL. *“Metafizika” jurnalı*, 9(1), səh.271-283.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2026.v9.i1.271-283>

Məqalənin tarixçəsi:

Daxil olub: 29.11.2025 **Yenidən baxılıb:** 05.01.2026 **Təsdiqlənib:** 02.02.2026 **Dərc olunub:** 15.03.2026

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

1. Giriş

XVI əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixində yeni bir siyasi və ideoloji mərhələnin başlanğıcı Səfəvi dövlətinin banisi Şah İsmayıl I (1501–1524) ilə bağlıdır. Şah İsmayıl yalnız hərbi-siyasi lider kimi deyil, həm də dini-ideoloji islahatçı, mərkəzləşdirilmiş dövlət qurucusu və hüquqi-institusional sistemin formalaşdırıcısı kimi çıxış etmişdir. Onun hakimiyyəti dövründə şiəlik dövlət ideologiyası səviyyəsinə qaldırılmış, dini institutların, xüsusilə vəqf sisteminin hüquqi bazası möhkəmləndirilmişdir. Şah İsmayılın 1512-ci ildə verdiyi fərman bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sözügedən sənəd yalnız konkret bir vəqf təsisatının təsis edilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda Səfəvi dövlətinin erkən mərhələsində vəqf institutunun hüquqi, inzibati və sosial funksiyalarının necə tənzimləndiyini əks etdirən mühüm mənbə kimi çıxış edir. Bu fərman, klassik İslam vəqf sənədlərinin struktur elementlərinə uyğunluğu baxımından da elmi təhlilə cəlb edilməyə layiqdir.

Vəqf institutu İslam hüququnun ən mühüm sosial-iqtisadi mexanizmlərindən biri olub, xeyriyyəçilik, dini xidmətlərin təşkili, təhsil və sosial təminatın davamlılığını təmin edən hüquqi vasitə kimi formalaşmışdır. Fiqh baxımından vəqf, müəyyən əmlakın Allah yolunda əbədi olaraq dövrüyyədən çıxarılması və onun gəlirlərinin ictimai və ya dini məqsədlərə yönəldilməsi anlamını daşıyır [İslamova, 2025, 324-325]. Azərbaycan ərazisində vəqf institutu erkən orta əsrlərdən etibarən geniş yayılmış, Şirvanşahlar, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və xüsusilə Səfəvilər dövründə dövlət tərəfindən hüquqi çərçivəyə salınmışdır. Səfəvi hakimiyyəti illərində vəqf yalnız dini qurumların maliyyə dayağı deyil, həm də dövlətin ideoloji siyasətinin, şiə dini institutlarının və sosial nəzarət mexanizmlərinin mühüm alətinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə Şah İsmayılın fərmanları, klassik vəqf hüququnun yerli siyasi və sosial reallıqlara uyğunlaşdırılmasını əks etdirən əsas mənbələr sırasındadır.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Şah İsmayılın 1512-ci il tarixli fərmanını klassik İslam vəqf sənədlərinin struktur xüsusiyyətləri prizmasından təhlil etmək, sənədin hüquqi məzmununu, terminoloji xüsusiyyətlərini və funksional yönlərini müəyyənləşdirməkdir. Eyni zamanda fərmanın Səfəvi dövlətinin yaranması dövründə vəqf institutunun formalaşmasında oynadığı rolun elmi əsaslarla araşdırılması nəzərdə tutulur. Mövzunun aktuallığı bir tərəfdən Səfəvi dövrünə aid vəqf sənədlərinin hələ də kifayət qədər sistemli şəkildə tədqiq edilməməsi, digər tərəfdən isə Şah İsmayıl dövrünün hüquqi-institusional irsinin Azərbaycan tarixşünaslığında məhdud şəkildə işıqlandırılması ilə bağlıdır. Bu baxımdan, 1512-ci il fərmanının klassik vəqf sənədi kimi təhlili, həm hüquq tarixi, həm də sosial-iqtisadi tarix üzrə aparılan tədqiqatlara yeni elmi töhfə verə bilər.

Tədqiqat zamanı elmi cəhətdən bir çox *yeniliklər* əldə edilmişdir:

- Məqalədə Şah İsmayılın 1512-ci il fərmanı ilk dəfə klassik İslam vəqf sənədi strukturu (niyyət, vəqf olunan əmlak, benefisiarlar, idarəetmə və hüquqi təminat mexanizmləri) əsasında sistemli şəkildə təhlil edilmişdir.
- Tədqiqatda soyurqal və vəqf institutları arasında hüquqi fərqlər və oxşarlıqlar müqayisəli cədvəl vasitəsilə ortaya qoyulmuş, bu institutların Səfəvi idarəçilik modelindəki funksional sərhədləri aydınlaşdırılmışdır.
- Şah İsmayılın fərmanının yalnız dini-hüquqi akt deyil, mərkəzləşdirilmiş dövlət idarəçiliyinin aləti kimi çıxış etdiyi əsaslandırılmışdır.
- Vəqf institutunun Səfəvi dövlətində sosial rifah, təhsil və dini institutların institusionallaşmasında oynadığı rol yeni mənbə yanaşmaları ilə təhlil edilmişdir.
- Məqalədə Səfəvi dövrü vəqf siyasətinin sonrakı Azərbaycan hüquqi və sosial ənənələrinə təsiri konseptual çərçivədə qiymətləndirilmişdir.

2.Klassik vəqf sənədlərinin ümumi strukturu

İslam hüququnda vəqf sənədləri yalnız mülkiyyət aktı deyil, eyni zamanda dini niyyət, hüquqi öhdəlik və sosial məsuliyyət daşıyan rəsmi sənədlər kimi formalaşmışdır. Klassik vəqfnamələr Qurani-Kərim ayələrinə, peyğəmbər hədislərinə və fiqh prinsiplərinə əsaslanaraq tərtib edilir, məzmun və struktur baxımından müəyyən sabit elementlərə malik olurdu. Şah İsmayılın 918-ci il (1512) tarixli fərmanı da bu ənənəvi strukturun əsas komponentlərini özündə əks etdirir.

Klassik vəqf sənədlərinin hüquqi əsasını İslam hüququnun mülkiyyət və xeyriyyə institutlarına dair normaları təşkil edir. Vəqf anlayışı "mülkün əslə saxlanılmaqla gəlirinin Allah yolunda sərf edilməsi" prinsipi üzərində qurulmuşdur. Bu səbəbdən vəqfnamələr adətən Bismillah, həmd-səna və Qurani-Kərim ayələrinə istinadla başlayırdı. Şah İsmayılın fərmanının giriş hissəsində "Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə" ifadəsi ilə başlanması, ardınca əl-Ənam (6/165), əl-Hicr (15/21), əl-Vaqiə (56/10–11) [Qurani-Kərim, 1992] və digər ayələrə yer verilməsi sənədin dini-legitim xarakterini gücləndirir və onu klassik vəqf sənədləri ilə eyni hüquqi-mənəvi çərçivəyə daxil edir.

Klassik vəqf sənədlərinin ilk əsas bölməsi müqəddimə hissəsidir ki, bu hissədə vəqf edən şəxsin niyyəti, Allaha yaxınlaşmaq arzusu, xeyirxah məqsədləri və ictimai fayda amili vurğulanır. Adətən bu hissə tərif və dualarla müşayiət olunur. Şah İsmayılın fərmanında da niyyət açıq şəkildə ifadə edilir: dövlətə sədaqətlə xidmət etmiş şəxslərin mükafatlandırılması, səltənətə bağlılığın təşviqi və xidmətin davamlılığının təmin olunması əsas məqsəd kimi

ön plana çıxarılır. Bu xüsusiyyət klassik vəqfnamələrdə rast gəlinən “niyyətin bəyani” prinsipinə tam uyğundur.

Vəqf sənədlərinin mühüm tərkib hissələrindən biri vəqf edilən əmlakın dəqiq və ətraflı şəkildə təsviridir. Torpaq sahələri, kəndlər, bağlar, əkin sahələri, gəlir mənbələri və coğrafi mövqelər hüquqi mübahisələrin qarşısını almaq məqsədilə aydın şəkildə göstərilirdi. Şah İsmayılın fərmanında Gülpayeqan (Həmədan ilə İsfahan arasında yerləşir) mahalının Abrudə bölgəsinin “Vist” hissəsinin soyurqal kimi verilməsi, ərazilər, bağlar, əkin sahələri və gəlir mənbələrinin qeyd olunması klassik vəqf sənədlərindəki mülkiyyət təsviri ənənəsini əks etdirir. Şah İsmayılın sözügedən fərmanında ərazilərin məhz İsfahan–Həmədan xəttində yerləşən Gülpayeqan mahalına aid olması Səfəvi dövlətinin mərkəzi İran bölgələrində inzibati-iqtisadi nəzarəti möhkəmləndirməyə xüsusi önəm verdiyini göstərir. Bu baxımdan İsfahan ətrafının vəqf-soyurqal hüququna cəlb edilməsi, həm mühüm əhəmiyyət kəsb edən məkanın iqtisadi təminatının gücləndirilməsinə, həm də dini-siyasi legitimliyin mərkəzi coğrafiyada institusional əsasda bərqərar olunmasına xidmət etmişdir [The waqf system, 2025, 735-736].

Klassik vəqfnamələrdə vəqf olunan əmlakın istifadəsi, vergilərdən azadolma, toxunulmazlıq və dövlət müdaxiləsinin qadağan edilməsi kimi şərtlər ayrıca göstərilirdi. Bu şərtlər vəqfin “əbədi” xarakterini qorumağa xidmət edirdi. Təhlil olunan fərmanda malcəhət, ixracat, qanuni və qeyri-qanuni vergilər, ulafə, salami, peşkəş və digər ödənişlərin tamamilə ləğv edilməsi, ölçmə və mühasibənin aparılmasının qadağan olunması klassik vəqf hüququnda mövcud olan toxunulmazlıq (hürmət əl-vəqf) prinsipinin açıq ifadəsidir.

Klassik vəqf sənədlərində mütləq şəkildə vəqfin idarəçisini (mütəvəllini) müəyyən edən müddəalara yer verilirdi. Mütəvəlli vəqfin gəlirlərinin düzgün idarə olunmasına və şərtlərin icrasına cavabdeh şəxs hesab olunurdu. Şah İsmayılın fərmanında xacə Kamal Əbülfəthin soyurqal üzərində hüquqlarının tanınması, onun nümayəndələrinin və vəkillərinin fəaliyyətinə tam səlahiyyət verilməsi faktiki olaraq mütəvəlli funksiyasını yerinə yetirir və klassik struktura uyğunluq göstərir.

Ənənəvi vəqf sənədləri şahidlərin qeyd edilməsi, hökmdar möhürü və tarixlə tamamlanırdı. Bu, sənədin hüquqi qüvvəsini təmin edən əsas elementlərdən idi. 918-ci ilin Zilhiccə ayında Natanzın Meymə qəsəbəsində yazılması, “uca və yüksək imza ilə bəzədilməsi” ifadələri və fərmanın icrasının məcburi elan edilməsi sənədin klassik hüquqi təsdiq mexanizmlərinə uyğun tərtib olunduğunu göstərir. Səlcuqlu, Elxani və Teymuri dövrlərinə aid vəqfnamələrdə də eyni struktur müşahidə olunur: dini müqəddimə, mülkiyyətin təsviri, vergi toxunulmazlığı, idarəçi təyini və hüquqi təsdiq. Qeyd olunmalıdır ki, Şah I İsmayıl 1512-ci ildə Mavərənnəhri ələ keçirmək niyyəti

ilə hərbi yürüş həyata keçirərək Meyməni və Fərb bölgələrini öz nəzarəti altına almışdır [Əbdi, 1992, 32]. Bu siyasi-hərbi şərait nəzərə alındıqda, sözügedən fərmanın məhz həmin məkanda verilməsi təsadüfi xarakter daşımır, əksinə Səfəvi hakimiyyətinin regional strateji maraqları ilə birbaşa bağlı idi.

3.Şah İsmayılın fərmanının təhlili

Şah İsmayılın 918-ci il (1512) tarixli fərmanı Səfəvi dövlətinin erkən mərhələsində hüquqi-siyasi idarəçilik mexanizmlərini, xüsusilə mükafatlandırma və mülkiyyət münasibətlərini əks etdirən mühüm sənəddir. Fərman formal olaraq soyurqal xarakteri daşısa da, məzmun və struktur baxımından klassik İslam vəqf sənədləri ilə ciddi oxşarlıqlar nümayiş etdirir və bu baxımdan vəqf hüququ kontekstində təhlil edilməyə layiqdir. Onu qeyd edək ki, soyurqal (monqol–tatar mənşəli termin olub “əhsan”, “bəxşiş”, “hədiyyə” və ya “imtiyaz” mənalarını ifadə edir) monqol istilaları dövründə formalaşmış və irsi xarakter daşıyan feodal torpaq mülkiyyəti növü kimi meydana çıxmışdır. İlk mərhələdə soyurqallar əsasən hərbi aristokratiyanın nümayəndələrinə geniş ərazi vahidləri şəklində verilirdi və bu mülkiyyət növü sahiblərinə həm iqtisadi, həm də inzibati üstünlüklər qazandırır. Lakin Səfəvilər dövlətində həyata keçirilən mərkəzləşdirmə siyasəti nəticəsində soyurqal institutunun rolu tədricən məhdudlaşdırılmışdır. Bu dövrdə irsi xarakter daşıyan soyurqalların əvəzinə, dövlət hakimiyyətindən daha çox asılı olan və müvəqqəti əsasda verilən tiyul torpaqları üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Nəticədə soyurqal mülkiyyətinin həm ərazi baxımından miqyası daralmış, həm də sosial funksiyası dəyişmişdir.

Səfəvilər dövründə artıq bütöv vilayətlərin deyil, əsasən kiçik torpaq sahələrinin və ayrı-ayrı kəndlərin soyurqal kimi bağışlandığı müşahidə olunur. Eyni zamanda bu torpaq paylanması əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq əsasən hərbi zümrəyə deyil, dini xadimlərə, elm adamlarına və mülki-idarə aparatında çalışan şəxslərə yönəlmişdir. Beləliklə, soyurqal institutu Səfəvilər dövründə həm siyasi-mərkəzləşdirmə siyasətinin təsiri altında transformasiyaya uğramış, həm də öz əvvəlki hərbi-siyasi mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə itirmişdir [Münşi, 2009, 261].

Fərmanın verildiyi dövr Səfəvi dövlətinin siyasi legitimliyinin möhkəmləndirildiyi, əvvəlki Ağqoyunlu idarəçilik ənənələrinin yeni ideoloji çərçivədə davam etdirildiyi mərhələyə təsadüf edir. Qeyd edildiyi kimi, xacə Kamal Əbülfəthin atası xacə Cəlalüddövlə hələ Ağqoyunlu hökmdarı Əlvənd Mirzə dövründə soyurqal almışdı. Bu fakt Səfəvi hakimiyyətinin əvvəlki feodal-hüquqi münasibətləri tamamilə ləğv etmədiyini, əksinə onları yeni siyasi reallıqlara uyğunlaşdıraraq davam etdirdiyini göstərir. Şah İsmayılın bu fərmanı ilə xacə Kamal Əbülfəthin həm maddi baxımdan mükafatlandırılması, həm də onun Səfəvi dövlət aparatında – xüsusilə xəzinə nəzarətçisi kimi – mövqeyinin hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsi məqsədi gözlənilmişdir.

Fərmanın giriş hissəsi klassik İslam hüquqi sənədlərinə xas olan dini-mənəvi üslubda tərtib edilmişdir. Bismillah, həmd-səna, Qurani-Kərim ayələrinə (əl-Ənam 6/165; əl-Hicr 15/21; əl-Vaqiə 56/10–11; Ta-Ha 20/50 və s.) [Qurani-Kərim, 1992] istinadlar sənədin hüquqi legitimliyini dini əsaslarla möhkəmləndirir. Bu müqəddimə vəqf sənədlərində rast gəlinən “niyyətin bəyanı” funksiyasını yerinə yetirir və göstərir ki, verilən mükafat təkcə dünyəvi deyil, eyni zamanda dini baxımdan da əsaslandırılmış bir əməldir. Fərmanda Gülpəyeqan mahalının Abrudə bölgəsinin “Vist” hissəsinin soyurqal kimi verilməsi, həmin ərazilərə aid bağlar, əkin sahələri, qulluqçular və divan işləri ilə bağlı mülklərin ayrıca qeyd olunması vəqfnamələrdəki əmlak təsviri ənənəsinə uyğun gəlir. Ərazinin konkret adlarla göstərilməsi və gəlir mənbələrinin toxunulmaz elan edilməsi hüquqi mübahisələrin qarşısını almağa yönəlmiş klassik vəqf praktikasını xatırladır.

Fərmanda ən diqqətçəkən məqamlardan biri çoxsaylı vergi və mükəlləfiyyətlərin ləğv edilməsidir. Məlcəhət, ixracat, qanuni və qeyri-qanuni vergilər, ulafə, salami, peşkəş, çerik və digər ödənişlərin qadağan edilməsi vəqf hüququnda mövcud olan vergi toxunulmazlığı prinsipinin bariz nümunəsidir. Eyni zamanda ölçmə və mühasibənin aparılmasının yasaqlanması, əmlak üzərində hər cür müdaxilənin qadağan edilməsi və idarəçiliyin vəkillər vasitəsilə həyata keçirilməsi bu soyurqalın faktiki olaraq vəqf tipli mülkiyyət statusu qazandığını göstərir.

Fərmanın sonunda sənədin yazıldığı tarix və yerin dəqiq göstərilməsi (918-ci il Zilhiccə ayı, Natanzın Meymə qəsəbəsi – indiki İsfahan ostanı), “uca və yüksək imza” ilə təsdiqlənməsi və bütün yerli idarəçilərə icrasının vacib elan edilməsi klassik hüquqi sənədlərdə rast gəlinən təsdiq mexanizmlərinə uyğundur. Hər il yeni sənəd tələb edilməsinin qadağan olunması isə fərmanın davamlı hüquqi qüvvəyə malik olduğunu göstərir.

Klassik vəqfnamələrdə olduğu kimi Şah İsmayılın fərmanında dini əsaslandırılmış müqəddimə, əmlakın dəqiq təsviri, vergi və müdaxilədən tam azadolma, idarəçiliyin konkret şəxslərə və onların nümayəndələrinə verilməsi, sənədin tarix və rəsmi təsdiqlə qüvvəyə minməsi kimi mühüm elementlər vardır. Bunun əsasında deyə bilərik ki, Şah İsmayılın 1512-ci il fərmanı formal olaraq soyurqal aktı olsa da, hüquqi məzmun, dini əsaslandırma və toxunulmazlıq baxımından klassik vəqf institutuna xeyli uyğunlaşmış qarışıq model təşkil edir. Bu isə Səfəvi dövründə mülkiyyət və mükafatlandırma sisteminin çevik və sintez xarakter daşdığını sübut edir.

Cədvəl 1: Soyurqal və vəqf institutlarının hüquqi müqayisəsi

Müqayisə meyarı	Soyurqal	Vəqf	Şah İsmayılın 1512-ci il fərmanında təzahürü
Hüquqi mahiyyəti	Hökmdar tərəfindən verilən, şərti və ya daimi ola bilən irsi mükafat və torpaq hüququ	İslam hüququna əsaslanan, əmlakın əbədi olaraq xeyriyyə və dini məqsədlərə həsr edilməsi	Formal olaraq soyurqal, lakin hüquqi məzmun baxımından daimi və toxunulmaz status daşıyır
Dini əsaslandırma	Əsasən siyasi-inzibati xarakter daşıyır, dini motivlər ikinci dərəcəlidir	Qurani-Kərim ayələri, hədislər və fiqh normaları ilə əsaslandırılır	Geniş dini müqəddimə və çoxsaylı ayə istinadları vəqf əhəmiyyətinə uyğundur
Vergi və mükəlləfiyyətlər	Adətən vergilərdən qismən və ya tam azad edilə bilər	Vəqf əmlakı tam vergi toxunulmazlığına malikdir	Bütün qanuni və qeyri-qanuni vergilər qadağan edilmişdir
Mülkiyyətin toxunulmazlığı	Hökmdar iradəsi ilə dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilər	Əbədi və dəyişdirilməz (təbdil və təxrir qadağandır)	“Əbədi hədiyyə” və “dəyişilmədən qalmalıdır” ifadələri vəqf prinsipinə uyğundur
İrsi xarakter	Çox vaxt nəsildən-nəslə keçə bilər	Əmlak irsi deyil, gəlirləri müəyyən edilmiş benefisiarlara yönəldilir	Gəlirin övlad və nəvələrə keçməsi göstərilir (qarışıq model)
İdarəetmə forması	Sahibi və ya onun nümayəndələri tərəfindən idarə olunur	Mütəvəlli tərəfindən idarə olunur	Sahibin vəkilləri və nümayəndələri faktiki mütəvəlli funksiyasını icra edir
Dövlət müdaxiləsi	Zəruri hallarda dövlət nəzarəti mümkündür	Dövlət müdaxiləsi qadağandır	Ölçmə, mühasibə və yenidən sənədləşmə qadağan edilir
Sosial funksiyası	Xidmətin mükafatlandırılması və sədaqətin təmin edilməsi	Dini, sosial və ictimai ehtiyacların ödənilməsi	Xidmət mükafatı ön planda olsa da, daimi hüquqi status sosial sabitliyə xidmət edir
Sənəd forması	Fərman və ya hökm şəklində tərtib olunur	Vəqfnamə (hüccət) formasında	Fərman formasında, lakin vəqfnamə strukturu ilə
Zaman baxımından davamlılıq	Hökmdarın iradəsinə bağlıdır	Əbədi xarakter daşıyır	“Hər il yeni sənəd tələb edilməsin” müddəası daimi xarakter göstərir

Bu xüsusiyyətlər fərmanı formal baxımdan soyurqal aktı kimi təqdim etsə də, mahiyyət etibarilə onu vəqf hüququna yaxınlaşdırır. Nəticə etibarilə, Şah

İsmayılın 1512-ci il fərmanı Səfəvi dövlətində vəqf düşüncəsinin və mülkiyyət siyasətinin erkən və sistemli nümunələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

4.Fərmanın hüquqi və sosial əhəmiyyəti

Şah İsmayılın 918-ci il (1512) tarixli fərmanı yalnız konkret bir şəxsə verilmiş maddi mükafat sənədi kimi deyil, eyni zamanda Səfəvi dövlətində hüquqi legitimlik, idarəçilik prinsipləri və sosial institutların formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən normativ akt kimi qiymətləndirilməlidir. Fərmanın məzmunu onun həm hüquqi, həm də sosial müstəvidə çoxşaxəli təsirini üzə çıxarır.

Fərman ali hökmdar iradəsinin hüquqi ifadəsi kimi bütün inzibati strukturlar üçün icrası məcburi olan sənəd statusuna malik idi. Məndə yer alan “bizim icrası vacib olan fərmanımızı təxirə salmasınlar” kimi müddəalar sənədin normativ xarakter daşdığını və mərkəzi hakimiyyətin yerli idarəetmə orqanları üzərində nəzarət mexanizmini gücləndirdiyini göstərir. Eyni zamanda fərmanda vergi yığanlar, divan məmurları, kəndxudalar və digər inzibati şəxslər açıq şəkildə sadalanır, onların fərmana zidd hərəkətlərinə yol verilməməsi tələb olunur. Bu hal Səfəvi dövlət idarəçiliyində hüquqi yazılı aktların artan rolunu və mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət modelinin möhkəmləndirilməsini əks etdirir. Fərmanın “hər il yeni sənəd tələb edilməsin” müddəası isə hüquqi sabitliyin və davamlılığın təmin olunmasına yönəlmiş mühüm normativ mexanizm kimi çıxış edir. Formal olaraq fərman bir soyurqal aktı olsa da, onun daimi və toxunulmaz xarakteri klassik vəqf institutuna xas sosial funksiyaların yerinə yetirilməsinə imkan yaratmışdır. Vəqf tipli mülkiyyət münasibətləri dini müəssisələrin – məscidlərin, mədrəsələrin, xanəqahların və digər xeyriyyə strukturlarının maliyyə dayanıqlığını təmin edən əsas mexanizmlərdən biri olmuşdur. Şah İsmayılın fərmanı ilə yaradılmış maddi təminat modeli xidmət göstərən şəxslərin və onların ailələrinin sosial təhlükəsizliyini möhkəmləndirmiş, uzunmüddətli rifah və iqtisadi sabitlik yaratmışdır. Bu cür hüquqi təminatlar dolayısı ilə dini-elmi mühitin inkişafına, təhsil müəssisələrinin davamlı fəaliyyətinə və ictimai yardımlaşma mexanizmlərinin güclənməsinə şərait yaratmışdır.

Şah İsmayılın 1512-ci il fərmanı Səfəvi dövründə vəqf institutunun hüquqi və institusional inkişafına mühüm töhfə vermiş sənədlər sırasına daxildir. Bu fərman vasitəsilə soyurqal institutu ilə vəqf prinsipləri arasında körpü yaradılmış, dini motivlərlə əsaslandırılan daimi mülkiyyət münasibətləri dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Fərmanda vəqf hüququna xas olan toxunulmazlıq, davamlılıq və müdaxiləsizlik prinsiplərinin açıq şəkildə ifadə olunması sonrakı dövrlərdə Səfəvi hökmdarlarının verdiyi vəqfnamə və fərmanlar üçün presedent rolunu oynamışdır. Bu baxımdan, Şah İsmayılın fərmanı yalnız fərdi mükafat aktı deyil, Səfəvi dövlətində vəqf institutunun

sistemli şəkildə formalaşmasının erkən hüquqi nümunəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

5.Nəticə

Şah İsmayılın 918-ci il (1512) tarixli fərmanı Səfəvi dövlətinin erkən mərhələsində mülkiyyət münasibətlərinin, mükafatlandırma siyasətinin və dini-hüquqi institutların qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən mühüm tarixi mənbədir. Aparılan təhlil göstərir ki, sənəd formal baxımdan soyurqal aktı kimi təqdim edilsə də, məzmun və struktur xüsusiyyətlərinə görə klassik İslam vəqf sənədləri ilə ciddi uyğunluq nümayiş etdirir.

Fərmanın müqəddiməsində Qurani-Kərim ayələrinə geniş istinad, niyyətin dini əsaslarla ifadə olunması, əmlakın dəqiq təsviri, vergi və inzibati müdaxilələrdən tam azadolma, idarəçilik mexanizminin müəyyən edilməsi və sənədin tarix-imza ilə təsdiqlənməsi klassik vəqfnamələrin əsas struktur elementlərini xatırladır. Xüsusilə “əbədi hədiyyə”, “dəyişilmədən qalmalıdır” və “hər il yeni sənəd tələb edilməsin” kimi müddəalar vəqf hüququnda mövcud olan daimi və toxunulmaz mülkiyyət prinsipinə tam uyğundur. Bu xüsusiyyətlər fərmanı hüquqi baxımdan vəqf xarakterli sənəd kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

Tarixi baxımdan fərman Səfəvi hakimiyyətinin Ağqoyunlu dövründən miras qalmış soyurqal institutunu yeni dini-ideoloji çərçivədə davam etdirdiyini və onu şüəlik əsaslı dövlət siyasətinə uyğunlaşdırdığını göstərir. Hüquqi aspektdən isə sənəd mərkəzləşdirilmiş idarəçilik modelinin gücləndirilməsi, yazılı hüquqi aktların normativ rolunun artması və dövlət iradəsinin hüquqi mexanizm vasitəsilə icra olunmasının bariz nümunəsidir. Bu fərman eyni zamanda Səfəvi dövlətində vəqf institutunun sistemli şəkildə formalaşmasının erkən mərhələsini əks etdirir və sonrakı dövrlərdə verilmiş vəqfnamələr üçün presedent rolunu oynayan hüquqi nümunə kimi çıxış edir.

6.ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan tarixi* (III cild; 7 cildə; 584 səh.). (1999). Elm.
2. Bayramlı, Z. H., & Şabiyev, B. Ş. (2016). *Azərbaycan Səfəvi dövləti (XVI–XVII əsrlər)* (344 s.). Avropa nəşriyyatı.
3. Əbdü, X. Z. E. (1996). *Təkmilətül-əxbar (Səfəvi dövrü: Şah İsmayıl və Şah Təhməsin dövrələrinin tarixi)* (200 s.). Elm.
4. Islamova, Z. (2025). Ateshgah in the Context of Multicultural Religious Worship. *Metafizika jurnalı*, 8(6), 309–320. <https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.309-320>
5. İsgəndər bəy Münşi Türkman. (2009). *Tarix-i aləmarə-yi Abbasi (Abbəsın dünyanı bəzəyən tarixi)* (I cild; 792 səh.). Təhsil.
6. Kazvini, A. (2011). *Safevi tarihi* (Çevirmen: Mohemmednejad, H.; 132 s.). Birleşik Yayınevi.

7. Kazvini, B. M. (2023). *Safevîler Cevahirü'l-Ahbar (Başlangıçtan 1576'ya Kadar Safevîlerin Tarihi)* (Çevirmen: Deniz, S.; 176 s.). Bilge Kültür Sanat.
8. *Qızılbaşlar tarixi* (Tərcümə və şərhlər: M. Ə. Məhəmmədi; 48 s.). (1993). Azərbaycan nəşriyyatı.
9. *Qurani-Kərim* (Ərəb dilindən tərc.: Z. Bünyadov & V. Məmmədəliyev; 719 s.). (1992). Azərnəşr.
[https://az.wikisource.org/wiki/Quran_\(V.Məmmədəliyev_və_Z.Bünyadov_tərcüməsi\)](https://az.wikisource.org/wiki/Quran_(V.Məmmədəliyev_və_Z.Bünyadov_tərcüməsi))
10. Lambton, A. K. S. (1953). *Landlord and Peasant in Persia: A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration* (xxxi + 459 p.). Oxford University Press.
11. Newman, A. J. (2009). *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire* (294 p.). I. B. Tauris.
12. *Şah İsmayıl Səfəvi: Tarixi-diplomatik sənədlər toplusu* (400 s.). (2014). Şərq-Qərb nəşriyyat evi.
13. Islamova, Z. (2025). The Waqf System in Safavid Isfahan: Religious Authority, Urban Development, and Socio-Economic Transformation. *Architecture Image Studies*, 6(4), 734-748.
<https://doi.org/10.62754/ais.v6i4.677>
14. Пигулевская, И. В., Якубовский, А. Ю., Петрушевский, И. П., Строева, Л. В., & Беленицкий, А. М. (1958). *История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века* (Под ред. акад. В. В. Струве; 390 с.). Издательство Ленинградского университета.

REFERENCES

1. *History of Azerbaijan* (Vol. 3; in 7 vols; 584 p.). (1999). Elm. (in Azerbaijani)
2. Bayramli, Z. H., & Shabiyev, B. Sh. (2016). *The Azerbaijani Safavid State (16th–17th centuries)* (344 p.). Avropa Neshriyyati. (in Azerbaijani)
3. Abdi, Kh. Z. E. (1996). *Takmilat al-akhbar (History of the Safavid period: The reigns of Shah Ismail and Shah Tahmasib)* (200 p.). Elm. (in Azerbaijani)
4. Islamova, Z. (2025). Ateshgah in the context of multicultural religious worship. *Metafizika Journal*, 8(6), 309–320.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.309-320> (in English)
5. Iskandar Beg Munshi Turkman. (2009). *Tarikh-i alamara-yi Abbasi (The world-adorning history of Abbas)* (Vol. 1; 792 p.). Tehsil. (in Azerbaijani)
6. Kazvini, A. (2011). *History of the Safavids* (Translator: Mohemmednejad, H.; 132 p.). Birlilik Yayınevi. (in Turkish)

7. Kazvini, B. M. (2023). *The Safavids: Javahir al-Akhbar (History of the Safavids from the beginning until 1576)* (Transl. by Deniz, S.; 176 p.). Bilge Kultur Sanat. (in Turkish)
8. *History of the Qizilbash* (Translation and commentaries: M. A. Mohammadī; 48 p.). (1993). Azerbaijan Publishing House. (in Azerbaijani)
9. *The Holy Quran* (Translated from Arabic by Z. Bunyadov & V. Mammadaliyev; 719 p.). (1992). Azernashr. [https://az.wikisource.org/wiki/Quran_\(V.Məmmədəliyev_və_Z.Bünyadov_tərcüməsi\)](https://az.wikisource.org/wiki/Quran_(V.Məmmədəliyev_və_Z.Bünyadov_tərcüməsi)) (in Azerbaijani)
10. Lambton, A. K. S. (1953). *Landlord and peasant in Persia: A study of land tenure and land revenue administration* (31 + 459 p.). Oxford University Press. (in English)
11. Newman, A. J. (2009). *Safavid Iran: Rebirth of a Persian empire* (294 p.). I. B. Tauris. (in English)
12. *Shah Ismail Safavi: A collection of historical and diplomatic documents* (400 p.). (2014). Sharq-Garb Publishing House. (in Azerbaijani)
13. Islamova, Z. (2025). The waqf system in Safavid Isfahan: Religious authority, urban development, and socio-economic transformation. *Architecture Image Studies*, 6(4), 734–748. <https://doi.org/10.62754/ais.v6i4.677> (in English)
14. Pigulevskaya, I. V., Yakubovsky, A. Yu., Petrushevsky, I. P., Stroeva, L. V., & Belenitsky, A. M. (1958). *History of Iran from ancient times to the end of the 18th century* (Ed. by Acad. V. V. Struve; 390 p.). Leningrad University Press. (in Russian)